

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/1

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2010

Branko Tošović (Graz)

Hoće li se Srbi i Hrvat razumjeti za sto godina? – Intervju za Glas Istre –

U ovom tekstu daje se razgovor novinara Glasa Istre iz Pule Zorana Angeleskog sa Brankom Tošovićem koji su vodili u Puli 29. maja 2009. Intervju se odnosi na projekat „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac, 2006–2010), srpske, hrvatske, bošnjačke i crnogorske jezičkih odnose, prevođenje srpskih tekstova na hrvatski i obrnuto, jezik Iva Andrića, jezik kao nacionalno obilježje, naziv jezika i dr.

„Moja je procjena da će upravo zbog različitog kodificiranja tih jezika razlike u normi biti veće i nije isključeno da za nekih sto godina dođe i do problema u komunikaciji, da se jednostavno smanji stupanj razumljivosti.“ (Prof. dr. sc. Branko Tošović, cijenjeni lingvist s Instituta za slavistiku Sveučilišta u Grazu)

Razgovarao Z o r a n A n g e l e s k i

Prof. dr. sc. Branko Tošović redovni je profesor na Institutu za slavistiku Sveučilišta u Grazu. Cijenjen je lingvist, autor brojnih stručnih knjiga iz područja znanosti o jeziku, a predavao je tri godine i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Autor je knjiga Funkcionalni stilovi (dosad objavljena u 88 izdanja!), Stilistika glagola, Nobelovac Ivo Andrić u Grazu; publicirao je brojne znanstvene radove, od kojih smo mi pročitali one objavljene u zbornicima Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku u Splitu te u HAZU-ovom izdanju Filologije.

Razgovarali smo s prof. Tošovićem nakon njegovog zanimljivog predavanja pulskim studentima naslovljenog Razlike između hrvatskog, srpskog i bosansko/bošnjačkog jezika. Tako glasi i naziv trogodišnjeg projekta Instituta za slavistiku u Grazu čiji je voditelj dr. Tošović, i čiji je cilj, mimo svake politizacije, stvoriti relevantne baze podataka za buduća istraživanja odnosa među tri jezika. Na neutralnom terenu u Grazu na ovom su projektu sudjelovali brojni južnoslavenski lingvisti.

– Težište nije na pitanju jesu li razlike ogromne ili ih nema, već objektivno i argumentirano utvrditi koje su to razlike između ta tri jezika, naglašava dr. Tošović.

– **Mnogi su rat na ovim prostorima tumačili razlikama, ponajviše vjerskim, no zavodljiva je teza onih koji su problem ovih naroda nalazili u njihovoj prevelikoj sličnosti, a posebno njihovih jezika. Čini se kao prokletstvo: previše slični da bi bili različiti i previše različiti da bi bili isti.**

– Ni sličnost ni identičnost ni različitost ne bi trebale stvarati probleme. Obično se smatra, ako se govori o identičnosti i sličnosti, da se na taj način objedinjuje-

mo. Međutim, moja je teza drugačija. Smatram da razlike ne moraju biti smetnja u nalaženju zajedničkog jezika, u kontaktiranju – čak i razlika može biti nešto što ljuđe objedinjava. To je malo paradoksalno, ali mnogobrojni primjeri u životu to pokazuju. Bio je taj period u vrijeme bivše Jugoslavije kada je jedna strana inzistirala na monolitnosti i jezičnom unitarizmu; druga je strana težila da se razlike ne ignoriraju i dokazivala ih. Jezično pitanje je izuzetno politizirano.

– Koliko je jezik bio primarno političko oružje?

– Jezik je u nekim slučajevima bio samo u službi politike odnosno bio je sredstvo da se dođe do političkih ciljeva. Politizacija jezika je na neki način bazirana na međunacionalnim, pa i vjerskim odnosima. Mislim da su tu dosta krivi lingvisti upravo zbog toga što su morali naći neku mjeru odnosno shvatiti da jezik nije samo ono što se govori o jeziku, nego da je jezik sama materija koja služi za komunikaciju. No, lingvisti nisu isključivi krivci za to što je jezična problematika toliko politizirana. To je vrijeme jedne konfliktne situacije i u toj situaciji su svi vukli na svoju stranu. Ja sam bježao od te teme; došao sam u Graz 1996. Niz godina su mi predlagali da držim predavanja iz te oblasti, to sam odbijao. Bavio sam se sociolingvistikom; napisao sam niz radova iz sociolingvistike, ali sam u zbivanjima 90-ih godina došao do zaključka da je sociolingvistika najprljavija lingvistička disciplina! I to upravo zbog toga što je bila pod jakim utjecajem ideologizacije, politizacije i što su se tu faktički istresale najprljavije stvari, čak i ono što se nije moglo provući kroz službene i neslužbene tokove i tendencije. U takvoj situaciji jedino je ispravno baviti se jezikom kao sistemom, dakle konkretnom materijom. Što god vi napisali, vi ste u tom trenutku nepodobni za jednu ili drugu stranu, ne zbog toga što ste objektivni i argumentirani, nego jednostavno ne žele prihvatiti ono što je istina.

– Na predavanju ste rekli da za ova tri jezika nije potreban prevoditelj jer su sličnosti velike, iako postoje razlike. U čemu su glavne razlike između ova tri jezika?

– Razlike ne postoje samo između službenih jezika, razlike postoje i u okviru tih jezika. Recimo, u okviru hrvatske lingvistike govori se o varijantnoj polarizaciji hrvatskog jezika, govori se i o varijantnoj polarizaciji srpskog jezika, čak i u bosanskom odnosno bošnjačkom jeziku govore da sad postoje sandžačka varijanta itd. Dakle u okviru jednog jezika možete naći masu razlika. Besmisleno je tvrditi da tih razlika između ova tri jezika nema, ali je bitno utvrditi kakve su to razlike, utječu li one na sporazumijevanje, na razumljivost. Ako se kao kriterij uzme stupanj razumljivosti, a neki lingvisti inzistiraju na tom kriteriju, onda nije potrebno prevoditi. Toliko su slični da nije potrebno prevoditi.

– To je jedna razina, međutim na političkoj razini neki će reći da je to onda isti jezik.

– I neki hrvatski lingvisti otvoreno govore, recimo prije dvije godine u jednom intervjuu profesor Ivo Pranjković izjavio je da je to genetski jedan jezik. Po struk-

turi je jedan jezik, osnova je novoštokavska, ali razlika je u tome što ta tri jezika imaju tri različite norme; oni se dakle na različite načine standardiziraju i kodificiraju. I ako govorimo o razlikama, razlike jesu i bit će u rješenjima koja se propisuju, od fonetsko-fonološkog do gramatičkog plana. Na fonetsko-fonološkom planu, dakle na planu izgovora, mi možemo nalaziti razlike između ta tri standardna jezika, kao i unutar svakog pojedinog od tih jezika. Sva ta tri jezika imaju jednak broj samoglasnika, imaju jednak broj suglasnika, s time što su ekavica i ijekavica tipični za jednu ili drugu jezičnu sredinu. No ekavica i ijekavica ne diferenciraju ta dva jezika budući da je srpski jezik i ijekavski i ekavski. Ekavski se govori u Srbiji, ijekavski govore Srbi u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori pa i u Hrvatskoj. Na planu suglasnika, recimo, ako govorimo o najnižoj razini, u izgovoru *č* i *ć* griješi se i u ovoj i u drugim jezičnim sredinama, negdje više, negdje manje. Kad je u pitanju akcent, negdje se gubi dužina, negdje se one čuvaju. Druga razina je leksička. Tu su razlike najveće, ali one nisu tolike da se ne mogu razumjeti. Moja je procjena da će upravo zbog različitog kodificiranja tih jezika razlike u normi biti veće i nije isključeno da za nekih sto godina, možda prije, možda kasnije, dođe i do problema u komunikaciji, da se jednostavno stupanj razumljivosti smanji upravo zbog te divergencije u propisivanju normi. Na gramatičkom planu razlike su mnogo manje. Jer, ne možete vi sad izmisliti neki novi padež ili neko novo vrijeme. U gramatički sistem je najteže ući, dok se u leksički dio, među riječi, može provući i politika pa kazati „nemojte tako govoriti jer je više srpsko, više hrvatsko, više bošnjačko“.

– Rekli ste na predavanju da nema prijevoda Krleže na srpski jezik, kao ni Nušića na hrvatski, no da je bilo pokušaja koje je kulturna javnost osudila. Da je danas Krleža živ i da piše, bi li se danas prevodio na srpski?

– Sumnjam da bi Krleža, da je danas živ, bio prevoden na srpski jezik jer je pozicija i tradicija srpske lingvistike da se ne prevodi s hrvatskog jezika. Druga je stvar ako je sve napisano na kajkavskom dijalektu, logično je da to treba prevesti. Bile su recimo ideje da se Andrić prevede na hrvatski, da se stvori hrvatska verzija *Na Drini ćuprija* i, koliko ja znam, ta ideja nije podržana.

– Kojim jezikom je pisao Andrić?

– Postoji više razdoblja u stvaralaštvu Ive Andrića. Rani Andrić počeo je pisati na hrvatskom i taj njegov, da kažem, ijekavski period, period koji se može uklopiti u ono što se zove hrvatski jezik, završava otprilike s tim gračkim razdobljem. On je 1923. i 1924. bio u Grazu, tamo je obranio doktorsku disertaciju, radio je kao konzul i od tog razdoblja, koliko sam ja mogao zapaziti, on sve više i više prelazi na ekavicu. Morate znati da su u to vrijeme i drugi hrvatski pisci, kao Krklec i drugi, pisali ekavicu. To je bilo kao neka moda.

– Andrić je kasnije pisao na ekavici, ali može li se reći da je pisao na srpskom jeziku?

– Andrić je rođen u Bosni kao Hrvat, kao katolik, no sve što je poslije napisao, praktički je napisao na srpskom jeziku. Ako promatramo roman *Na Drini ćuprija* i

ako ga usporedimo s tri standarda, s bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim, nema dvojbe da je taj Andrićev jezik i stil najbliži srpskom jeziku. Ali pazite, to za lingviste, za znanstvenike nije bitno pitanje. Za mene je važnije pitanje koliko je on umjetnik, a sporenje oko Andrića, kome pripada, na neki je način možda i nepotrebno. On na neki način pripada i jednoj i drugoj i trećoj sredini. On je po rođenju Hrvat katolik, po mjestu življenja i po onome što je opisao on je Bosanac, a s druge strane on pripada i srpskoj kulturi. I on nije jedini slučaj. Sličan je slučaj s Mešom Selimovićem, u Njemačkoj je to slučaj s Kafkom.

– No ipak, jezično pitanje uvijek je i prirodno političko pitanje. Andrić i Selimović odredili su se kasnije nacionalno kao Srbi.

– Selimović se izričito tako odredio, Andrić je govorio da pripada srpskoj kulturi. On se 1941. vratio u Beograd, praktički se zatvorio, nije želio komunicirati, niti ulaziti u bilo kakve političke vode, nego je te četiri godine iskoristio da završi Travničku kroniku.

– Jezik je, hoću reći, nacionalno obilježje?

– Da, prema definiciji nacije jezik je značajna komponenta, ali nije obvezujuća. Recimo, engleskim jezikom govore Amerikanci; njemačkim i Austrijanci i Švicarci i onda nije obilježje nacionalnog. Na Balkanu se ta stvar malo više potencira.

– Bilo je puno nasilja zbog jezika. „Kriva riječ“ značila je često na prostoru bivše Jugoslavije i dobivanje batina, a mogao se i izgubiti život. Sam po sebi jezik je nevin, ali u komunikaciji će biti iznimno opasan. Recimo, sjećam se predratnog Zagreba: ako bih rekao *izvini*, onda je moda bila da ti čistunci odgovaraju *od toga puca kičma*, kaže se *oprosti*“. E sad, iritantno je bilo što ti „veliki Hrvati“ nisu umjesto *kičme* govorili *kralježnica*. Ti su čistunci često nepismeni.

– Najveći je problem netolerancija, a do toga je došlo zbog slabe ili nedovoljne razine jezične kulture i ne samo jezične, nego i opće kulture. Nije mi jasno da se takvi strašni zločini mogu dogoditi u jednoj sredini koja bi imala jedan normalni kulturni život, meni se čini da su takve stvari tipične za društva bez tolerancije.

– Kakve su bile reakcije lingvista koji nisu uključeni u vaš projekt?

– Kad sam počeo s ovim projektom, imao sam dosta problema i na jednoj i na drugoj i na trećoj strani. Imao sam i vrlo neugodnih razgovora s lingvistima. Na srpskoj strani su dvije pozicije, jedna je radikalna da ne postoji ni hrvatski, a pogotovo bošnjački jezik, a da ne govorimo o crnogorskom jeziku, već da je sve to jedan jezik i da tu nema nikakvih razlika.

– Vuk Karadžić?

– Vuk Karadžić nije imao tu poziciju. Vuk je govorio u jednom vremenu što je bilo prihvatljivo za sve. Ali ako vi sada kriterijima 21. stoljeća promatrate nešto što se dogodilo u 16. ili 17. stoljeću, onda vi činite strašnu grešku.

– Zar nije govorio da je to jedan jedinstveni jezik, a da su različite samo ijekavica i ekavica.

– Pa i sad se govori o tome da je to genetski jedan jezik koji ima različite norme, različite standarde. Kad vi promatrate genetsku strukturu, ako imate sedam padeža, ako imate leksički fond koji je u velikom postotku identičan, vi morate reći da ta tri jezika pripadaju toj grupi, a ne grupi kojoj pripadaju slovenski i makedonski jezik.

– Kakogod tu grupu nazvali?

– Kakogod je nazvali. Ne možete pobjeći od toga da su to novoštokavski jezici, zasnovani na ijekavici i ekavici, i ikavici koja nije standardni izgovor. Ta radikalna srpska struja, dakle, smatra da ne postoji ni hrvatski ni bošnjački/bosanski jezik, što nisam mogao prihvatiti niti sad prihvaćam jer moramo gledati realnost. O jeziku kao sredstvu sporazumijevanja jedne zajednice možemo govoriti ako taj jezik ima normativnu gramatiku, pravopis i ako postoji rječnik. Apsurdno je govoriti da hrvatski nije poseban jezik, a kad pogledate bosanski/bošnjački jezik, svidalo se to vama ili ne, taj jezik ima sada gramatiku, ima pravopis i rječnik, dakle on ima normu. Mnogi tvrde da nema nikakvih razlika među ta tri jezika, a razlike postoje između dva grada, primjerice između Zagreba i Splita, a da ne govorimo o dva jezika koja se različito normiraju, to su dva standarda. Vi možete bilo što negirati, ali vi ne možete negirati postojanje normi! Ako postoji norma, onda je to jedna realnost.

– Kako su Vam projekt osporavali lingvisti s hrvatske strane?

– S hrvatske je strane bilo zaziranja zbog toga što je jedna struja zainteresirana maksimalno naći razliku. Izradom razlikovnih rječnika htjelo se pokazati da su razlike ogromne.

– A otpori u Bosni?

– Bilo je otpora zbog naziva projekta, protivljenja nazivu „bošnjački/bosanski“. Bosanski narod ima potpuno pravo nazvati svoj jezik kako želi, kao što to pravo pripada Srbima i Hrvatima. Postoji bojazan Srba i Hrvata da se pod tim „bosanskim jezikom“ ne proglasi i ne podrazumijeva jezik Bosne i Hercegovine, a taj je standard napravljen ne na osnovi nekih hrvatskih ili srpskih karakteristika, nego je standardiziran prema materijalu koji je tipičan za jezik Bošnjaka. I sada je malo i nelogično taj jezik nuditi Srbima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini (doduše ne svima), koji već imaju standard. U hrvatskoj lingvistici su dvije pozicije: jedna je ona Dalibora Brozovića koji tvrdi da se taj jezik treba zvati bošnjački, a s druge strane jedan dio hrvatskih lingvista prihvaća ime bosanski jezik. Recimo profesor Ivo Pranjković upotrebljava termin bosanski jezik.

– Koji je Vaš maternji jezik?

– Moj je maternji srpski.

– A nije bosanski? Rođeni ste u Bosni?

– Bosanski jezik kao jezik ne postoji. Postoji sad bošnjački jezik. Moj maternji jezik nije jezik standarda koji pripada bošnjačkom narodu. Rođen sam u Bosni, do 1992. u službenoj je upotrebi bio naziv srpsko-hrvatski i hrvatsko-srpski. I za mene je maternji jezik tada imenovan srpsko-hrvatski jezik. Raspadom bivše Jugoslavije stvorena je nova situacija. Zvali ga bosanski ili bošnjački, to je jezik normiran kao jezik treće nacionalnosti. To je standard tipičan za treću nacionalnost koja nije srpska i koja nije hrvatska. Da su oni standardizirali jezik na neki drugi način, odnosno da su dali ime bošnjački jezik, onda bi postojala mogućnost da vam ja kažem da sad govorim bosanski. Znači, govorim kao stanovnik Bosne i Hercegovine, ali ako je to standard bošnjačkih Muslimana, onda je nelogično da se netko izjašnjava da govori tim jezikom ako ne pripada tom entitetu.

– **Zeznuto?**

– Da. Nije baš jednostavno.

– **Kako gledate na Brodnjakov Razlikovni rječnik hrvatskog i srpskog jezika?**

– Smatram da je u taj rječnik uložen velik trud, prikupljen veoma dobar materijal koji je Brodnjak, koji je radio kao lektor, godinama prikupljao, ali rječnik ima tendenciju naći što više razlika, pa i razlike koje nisu na razini neutralnog, nego obojanog leksika, kao što su arhaizmi. Tako da ja, kojemu je materinji jezik srpski, mnoge srpske riječi u tom rječniku ne mogu razumjeti, a stranac dobiva tu knjigu i, kad to pogleda, reći će da su to kolosalne razlike. A razlike između hrvatskog, srpskog i bošnjačkog jezika su manje nego što su razlike između austrijskog i njemačkog te njemačkog i njemačkog jezika.

– **Njemačkog i njemačkog?**

– Njemački se govori u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i dijelom u Nizozemskoj.

– **Na pulskom predavanju, s vašeg projektnog web portala Gralis, slušali smo snimljene glasove jednog studenta iz Čakovca, jedne studentice iz Bihaća i jednog iz Novog Sada koji su svi čitali jedan tekst s uvodnom rečenicom „Jutros su me vrlo rano ptice probudile“. Vi imate 250 takvih snimaka odnosno govornika. Što mogu vaši studenti i svi zainteresirani saznati kroz tih 250 snimaka istog teksta?**

– Akcent, intonacija, kako se izgovara č i ć, dž i đ, itd. To sve služi za fonetsku analizu, pa tako u govornom korpusu imamo i jedan moj razgovor s mojim ujakom i to se klikom na internetu može poslušati.

– **Je li vaš portal Gralis otvoren za sve?**

– Zasad samo za one koji sudjeluju u projektu i za sve studente, ali je intencija da portal uskoro otvorimo za sve. Pokušavamo to učiniti ne za uski krug ljudi u kabinetima, već za širu javnost, za učenje, edukaciju i istraživanje.

– U predgovoru svog razlikovnog rječnika Vladimir Brodnjak govori i o smišljenom srbiziranju jezika u Bosni i Hercegovini i kao argument nudi rad Alije Isakovića koji je analizirao list Oslobođenje od 1945. do 1950. i koji je utvrdio da je 1945. odnos između riječi *nogomet* i *fudbal* bio 9:1 za *nogomet*, a da je onda s vremenom brzo nestajao i da danas postoji samo riječ *fudbal*.

– Morao bih to pročitati da bih mogao komentirati. Tu srbizaciju trebalo bi istražiti na konkretnom materijalu i ja se nadam da će biti takvih projekata. Ovako paušalno, nisam se bavio time da bih vam mogao o tome konkretno kazati. Da li su bile tendencije? Pazite, jezik administracije bio je tada pod velikim utjecajem prijestolnice, a tada je prijestolnica države bio Beograd. Jasno je da je ta pozicija bila dominantna u diplomaciji, politici itd. i bilo bi glupo to negirati. Koliko je svjesno, nesvjesno, spontano, to bi trebalo istražiti, a u svakom slučaju primjer je interesantan.

– Čitate li višejezične deklaracije s proizvoda, primjerice sa šampona?

– Ne da čitam, nego imam bogato skupljen materijal. Gdje god sam išao, po Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, po Mostaru, kupovao sam sve proizvode koji imaju prijevode na te jezike. U najvećem broju slučajeva to je neprofesionalno učinjeno, tek komercijalno, u želji da prodaju vlastiti proizvod.

Branko Tošović (Graz)

Werden sich Serben und Kroaten in 100 Jahren verstehen?

– Interview für die Zeitung „Glas Istre“ –

In diesem Artikel wird ein Gespräch des für die in Pula erscheinende Tageszeitung „Glas Istre“ tätigen Journalisten Zoran Angeleski mit Branko Tošović abgedruckt, das am 29. Mai 2009 in Pula geführt wurde. Das Interview bezieht sich auf das Projekt „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen (Graz 2006–2010), das Verhältnis zwischen den Sprachen Serbisch, Kroatisch, Bosniakisch und Montenegrinisch, die Übertragung serbischer Texte ins Kroatische und umgekehrt, die Sprache Ivo Andrićs, Sprache als nationales Merkmal, Sprachbenennungen u. a.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802522
branko.tosovic@uni-graz.at
www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/